

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баранник, Д. Х. Порівняльні конструкції в українській мові // Дослідження з граматики і граматичної стилістики української мови : зб. наук. праць / Д. Х. Баранник. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1980. – С. 6–16.
2. Вихованець, І. Р. Порівняльний зворот / І. Р. Вихованець // Українська мова. Енциклопедія / редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 467–468.
3. Довженко, А. Я. Сравнительные конструкции в художественных произведениях М. М. Коцюбинского : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / А. Я. Довженко. – К., 1969. – 19 с.
4. Довженко, Г. Я. Неповні підрядні речення і другорядні члени речення, виражені порівняльними конструкціями / Г. Я. Довженко // Українська мова і література в школі. – 1973. – № 6. – С. 31–35.
5. Кучеренко, І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І. К. Кучеренко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 108 с.
6. Мацько, Л. І. Порівняння / Л. І. Мацько // Українська мова. Енциклопедія / редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 469–470.
7. Павленко, М. Санта Лучія в кирзових чоботях : повість / передмова Юрія Мушкетика ; післямова Лілії Шитової / Марина Павленко. – Умань : Алмі, 2010. – 132 с.

Стаття надійшла 21.09.2016 року

УДК 811.161.2(09)

Оксана Зелінська
(Умань, Україна)
e-mail: zelinska67@ukr.net

**НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ДАВНЬОГО УКРАЇНСЬКОГО
ШКІЛЬНИЦТВА КРІЗЬ ПРИЗМУ СЛОВА**

*У статті на матеріалі писемних пам'яток XVI–XVIII ст. проаналізовано лексику, що позначала реалії, пов'язані з навчальним процесом у тогочасних закладах освіти. Обстежені пам'ятки не дають змоги повністю реконструювати цю мікрогрупу, але наявний матеріал свідчить про існування лексичних одиниць на позначення форм організації навчального процесу, видів навчальних вправ, форм контролю. Для номінації форм організації навчально-виховного процесу залучалися як власномовні лексеми, так і лексеми іншомовного походження **лекція, диспут, екзамен**, що стали інтернаціоналізмами. До системи найменувань форм організації навчального процесу входили лексеми з інших сфер діяльності, наприклад **проповідь, драма, декламація**, що відображало специфіку навчання в давніх школах.*

Значна частина лексичних одиниць, що називали реалії педагогічної діяльності, збереглася в лексичному фонді сучасної української літературної мови і в

терміносистемі педагогіки. Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні системних зв'язків у педагогічній лексичній української мови досліджуваного періоду.

Ключові слова: українська мова XVI–XVIII ст., педагогічна лексика, питома лексика, запозичення, адаптація, навчально-виховний процес.

Зелинская О. Учебный процесс в древней украинской школе сквозь призму слова.

В статье на материале письменных памятников XVI–XVIII вв. проанализирована лексика, обозначающая реалии, связанные с учебным процессом в тогдашних учебных заведениях. Обследованные памятники не дают возможность полностью реконструировать эту микрогруппу, но имеющийся материал свидетельствует о существовании лексических единиц для обозначения форм организации учебного процесса, видов учебных упражнений, форм контроля. Для номинации форм организации учебно-воспитательного процесса привлекались как исконные, так и заимствованные лексемы **лекция, диспут, экзамен**, впоследствии ставшие интернационализмами. В систему наименований форм организации учебного процесса входили лексемы из других сфер деятельности, например **проповедь, драма, декламация**, что отражает специфику обучения в древних школах.

Значительная часть лексических единиц, которые называли реалии педагогической деятельности, сохранилась в лексическом фонде современного украинского литературного языка и в терминотерминосистеме педагогіки. Перспективы дальнейших исследований усматриваем в изучении системных связей в педагогической лексике украинского языка исследуемого периода.

Ключевые слова: украинский язык XVI–XVIII вв., педагогическая лексика, исконная лексика, заимствования, адаптация, учебно-воспитательный процесс.

Zelinska O. Teaching process of ancient Ukrainian schooling through the perspective of a word.

In this paper the lexis which denoted realia associated with the educational process of the then educational institutions was analyzed based on the written references of 17th – 18th centuries. The studied references cannot reconstruct this micro-group, but the available material proves the existence of lexical units for the denotation of the forms of a teaching process organization, the types of teaching exercises, the forms of control. As to the forms of a teaching-educational process, both lexemes of the native language and those of foreign origin were involved – **lecture, dispute, exam**; later they became international words. The forms of a teaching process organization included lexemes from other spheres, for example, **sermon, drama, recitation** which expressed specificity of teaching at ancient schools.

A great deal of lexical units which denoted realia of pedagogical activity survived in a lexical fund of the contemporary Ukrainian literary language and in a term system of pedagogics. We see the prospects in further research of system ties in pedagogical vocabulary of the Ukrainian language of the period under examination.

Keywords: Ukrainian language of the 16th – 18th cc., pedagogical vocabulary, specific vocabulary, borrowing, adaptation, educational process.

Лексичний рівень мови найтісніше пов'язаний з історією її носія. Слово стає свідченням різноманітних виявів життя народу, що актуалізує вивчення лексичного складу української мови в діахронії. У сучасному

мовознавстві лінгвістичними студіями охоплено широке коло лексики, яка стала виразником духовної і матеріальної культури українців: вивчено лексику окремих історичних пам'яток: літопису Самовидця – Л. Батюк, Галицько-Волинського літопису – А. Генсьорський, українських діаріушів – В. Горобець, «Війтівських книг» – І. Керницький, «Палінодії» – Т. Молодід, творів К. Транквіліона-Ставровецького – Г. Наєнко, стародубських грамот – Ф. Непийвода, універсалів Б. Хмельницького – Ф. Ткач, Київського літопису – В. Франчук, матеріалів Львівського Ставропігійського братства – М. Худаш. Абстрактні іменники української мови XVI–XVII ст. були об'єктом наукових зацікавлень Л. Полюги, різноманітні лексико-тематичні об'єднання слів вивчав Д. Гринчишин (адміністративно-юридична і торговельна лексика, назви людей за професією та родом занять), М. Чікало дослідила лексику на позначення кольорів, Г. Войтів – назви одягу, О. Кровицька – назви осіб, назви понять, пов'язаних з музичним мистецтвом, Г. Дидик-Меуш – медичну лексику, Г. Дидик-Меуш та О. Слободзяник – назви природних об'єктів ландшафту, С. Яценко – назви їжі і напоїв, Т. Жила – адміністративно-територіальну лексику.

З другої половини XVI ст. в Україні розпочинається принципово новий етап розвитку освіти, що знаходить відбиття і в лексичному складі мови. Ми поставили за мету описати лексику на позначення форм організації навчально-виховного процесу у XVI–XVIII ст. Дослідження виконано на матеріалі писемних пам'яток XVI–XVIII ст.

До нашого часу дійшла невелика кількість українських текстів XVI–XVIII ст. спеціального педагогічного спрямування. Тому, послуговуючись опосередкованими даними, можемо певною мірою реконструювати склад тематичної групи на позначення форм передачі знань, організації навчального процесу, форм контролю тощо.

Відомо, що релігія була визначальним чинником тогочасного духовного життя. Засвоєння релігійних знань, виховання побожності було одним із найголовніших завдань тогочасної школи, що регламентувано і шкільним статутом: *Спудей кождий межн науками визволеними того первѣй учитися маеть, што ему есть спасено. ... маеть дидаскал ... учити их волѣ божой, Евангелію и Апостолу* (Львів, *Поряд. шк.*, с. 39). П. Могила піклувався, щоб у серцях спудеїв «побожность ... впаана и засѣвана была» (*Мог. Ант.*, с. 73і).

Формою передачі знань релігійного змісту були *проповіді*, або *казання*, завданням яких було насадження норм християнської моралі шляхом тлумачення євангельських текстів. У період зародження релігійної освіти такі поняття, як «грамотність», «освіченість», «знання Святого Письма» існували неподільно, а сама проповідь оцінюється як своєрідна лінгводидактика [1, с. 147]. Писемні джерела засвідчують, що

слова педагогічної сфери сполучались із тим же колом слів, що й лексеми понятійного поля «проповідництво»: *Проповѣдь слова Бжого невѣдающих научает (Мог. Предм., с. тѣд); Сн Бжій Іис Хс ... всѣх научал: на остатокъ распущаючи школу свою приказал Ап(с)лом абы шли и научали вси народы ... ше(д)ши оубо наѣчили вса языки (Там же); Збавите(л) нашѣ ныколи в школѣ жидовской диспоутѣючи и розумѣна ... ѿ собѣ выпытуючи (поч. XVII ст. Проп. р., с. 147 // СУМ XVI–XVII, 6, с. 11).*

Проповідництво неодмінно супроводжувалося прищепленням норм моралі, життєвих принципів. Отже, крім релігійного, проповідь мала дидактичний характер. Особливо це стосувалося проповідей нового типу, теоретичні засади яких в Україні розробив І. Галятовський. Його книга «Ключ розуміння» і вміщений у ній трактат «Наука, албо способ зложення казаня» є першим в Україні підручником із гомілетики. Процитуємо фрагмент із праці І. Галятовського: *Уста суть проповѣдники и учитель, которые слово Бжое проповѣдуют и людей вѣрѣ православноѣ и учинков добрых научают.* Отже, проповідник навчав добрим учинкам, тобто виконував функції педагога – виховував. Таким чином, проповідь була однією з форм передачі знань релігійного змісту. Однак, зважаючи на те, що шляхом проповіді формувалися моральні переконання, її можна кваліфікувати і як метод виховання, що базується на емоційно-словесному впливі. Саме дидактичним характером проповідництва мотивується стійка сполука **читати проповідь** «повчати», яка функціонує досі в українській мові, втративши асоціації з конфесійною сферою.

І в релігійній, і у світській сферах уживалося запозичене з латинської мови слово **лекція**, яке зафіксоване в перекладній частині «Лексикону» П. Беринди: *акрѡама: слуханье, лекція (ЛБ, с. 173).* У картотечі «Словника XVI – першої половини XVII ст.» засвідчено такий контекст: *... по пса(л)ме(х) двѣ лекції, е(д)ну з старого, другую з нового завѣту ѡдправуютъ (сер. XVII ст. І. Кас. Оуст., с. 11 зв. – 12).* Отже, іншомовна лексема **лекція** вживалася й зі значенням «проповідь». Із такою ж семантикою слово **лекція** збереглося до сучасного періоду у складі стійких сполучень: *слухати (вислухувати) лекції (лекцію) – слухати повчання; читати лекції (лекцію) кому – повчати кого-небудь (СУМ, IV, с. 474; ФСУМ 2, с. 949).*

У картотечі «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» задокументовано єдиний випадок фіксації лексеми **лекція** у спеціальному тексті – «Граматиці» М. Смотрицького: *читаны будутъ звыклым школѣ способо(м) славенскій лекції (Єв'є, 1619, См., Грам., с. 3).* Цей же контекст наведено в академічному виданні «Історія української мови. Лексика і фразеологія» [5, с. 304]. Але незважаючи на поодинокі приклади вживання у відомих пам'ятках XVII ст., це слово, без сумніву, було активно вживаним. Воно увійшло до лексичних систем усіх

східнослов'янських мов. У шкільній та вишівській практиці лексемою *лекція* називають одну з форм подачі програмового матеріалу [2, с. 189], словосполучення *читати лекції* в педагогічному дискурсі реалізує значення «викладати».

Спеціальні педагогічні тексти досліджуваного періоду засвідчують, що учитель у школі проводив з учнями виховні бесіди: *По вечерни в суботу маеть дидакал з дѣтьми **намовлятися** час не малий, ... учачи их страху божію и обичаем встидливим младенческим, яко мають бити во церкви против Богу, дома против родичов своих* (Львів, *Поряд. шк.*, с. 40). У наведеному фрагменті педагогічний засіб словесного впливу позначено дієсловом *намовлятися*. Крім нього, вживалося питоме слово *бесіда*. У «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.» названа лексема зареєстрована як багатозначна, ілюстративний матеріал словникової статті засвідчує, що вона активно побутувала в текстах різних жанрів. Дидактичне значення цієї лексеми, вірогідно, розвинулося спочатку у сфері релігійній, де вона вживалася зі значенням «проповідь, повчання, промова релігійно-повчального змісту (СУМ XVI–XVII, 2, с. 80–81). Слово *бесѣда* вживалося й у творах спеціального педагогічного призначення, наприклад «Беседа избранныя ѿ възпитаніи чад» (*О восп. чад*, тит. арк.). Отже, на основі загальномовного значення «розмова» і дидактичного, яке розвинулося в конфесійній сфері, виникає спеціальне значення «розмова повчального, виховного змісту»: *Честными бесѣдами наставляй дѣти* (1760, *Перв. уч.*, передм. б. н.). У сучасній педагогіці терміном *бесіда* позначають метод навчання, коли вчитель, спираючись на наявні в учнів знання і досвід, користуючись запитаннями, підводить учнів до розуміння й засвоєння нових знань, повторення й перевірки знання навчального матеріалу [2, с. 39].

У системі педагогічної лексики спеціального значення набувають лексеми із загальномовною семантикою «запитувати», «відповідати». Насамперед форма запитань і відповідей була одним із провідних прийомів подачі матеріалу, необхідного для засвоєння, тому саме в такий спосіб побудована шкільна граматики Лаврентія Зизанія [8, с. 72], а також інші підручники, що використовувалися у шкільній практиці, наприклад катехизис «Събраніе короткой Науки ѿ артыкулах вѣры...», «Первое учение отрокамъ» тощо. Імовірно, цей спосіб був апробований у сфері релігійної освіти, бо таким чином тлумачилися євангельські тексти і догмати християнської віри. Опитування вчителем учнів було формою перевірки знань, на позначення якої засвідчено дієслово *вопрошати*: *А церковники и прочіе отроковъ учащій ... научивъ их **вопрошати отвѣта** ... Того ради должны есте ихъ часть **вопрошати**: вѣдаютъ ли, памятуют ли* (*Перв. уч.*, передм.). Знання учнів перевіряли шляхом запитань і відповідей, які вони ставили один одному. Існування опитування як виду

навчальної роботи задокументовано шкільними статутами: *А в школѣ научившись, от трудных слов их спитовати мають един другого, тоесть диспутоватися* (Львів, *Поряд. шк.*, с. 40); *Та(к) же уча(т) на ка(ж)ды де(н), аби дѣти еди(н) дрѹгого пита(л) по гре(ц)ку, аби емѹ о(т)повида(л) по слове(н)ску, и ты(ж) питаю(т)ся по слове(н)ску, аби имѹ о(т)повѣдано по простой мовѣ* (Луцьк, *Поряд. шк.*, с. 115). Наведений далі контекст ілюструє, що організована таким способом навчальна діяльність називалась дієсловом *диспутоватися*, утвореним на власномовному ґрунті від лат. *disputare* «сперечатися» [12, с. 142] і засвідченим у писемних джерелах не тільки у спеціальному педагогічному значенні: воно трапляється і в текстах, у яких ідеться про суперечку про догмати віри: *Збавите(л) нашѣ ныколи в школѣ жидовской диспуотѹючи и розѹмѣня ... ѿ собѣ выпытѹючи* (поч. XVII ст. *Проп. р.*, с. 147 // СУМ XVI–XVII, 6, с. 11). Ця лексема зареєстрована словниками досліджуваного періоду: лат. *disputo* в «Лексиконі латинському» Є. Славинецького перекладена словом *состязаю(с)* (ЛС, с. 168), у «Лексиконі» П. Беринди реєстровому *състязаюса* відповідають: *Диспутуюса посполу, выпытиюса взаемѣ* (ЛБ, с. 129).

Українською мовою з латині через польське посередництво був засвоєний іменник *диспутація* (СУМ XVI–XVII, 8, с. 24). Лексикографічні праці XVII ст. реєструють лат. *disputatio*, *стязаніє*, *любопрѣніє*, а також *disputator*, *стязате(л)*, *бесѣдникѣ* (ЛС, с. 168). Лексема *диспутація* фіксується в перекладній частині «Лексикону» П. Беринди: *състязаніє: Диспутація* (ЛБ, с. 129); *стазаніє: възысканіє, выпитова(н)е, выбадова(н)еса. Диспутація, гадка, спира(н)е, пыта(н)е, розважа(н)е, розбира(н)е, гада(н)е* (ЛБ, с. 124).

Фрагмент тексту із твору І. Вишенського виразно розкриває значення слова *диспутація*: *Сие писание зовется зачепка мудраго латынника с глупим русином в диспутацию, а попросту глаголющи, в гадание или бесѣду: вопрос и отвѣт* (Виш. Зач., с. 148). Отже, *диспутація* – це бесіда, побудована у формі запитань і відповідей. У досліджуваній період ця лексема вживалася і як назва суперечки між уніатами чи католиками та оборонцями православної віри. У картотечі «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» представлено такі контексти: *А тут до нас пріѣзждаючи, жадных диспутаций зь иновѣрными не чинять и съ письма божіяго отвѣтовѣ хотябѣ хто и потребовал, зь ними мѣти не хотятъ* (Новгородок, 1594, с. MCSL); *Еретических книгъ не читати, до зборовъ ихъ не ходити и казаня слухати, какъ жь небудучи оученымъ в диспутаціи з ними не вдаватися* (1646, Львів, *Зобр. Науки*, с. 37 зв.).

Мистецтво вести диспути опановували в тогочасних школах. Праці дослідників свідчать, що за Петра Могили однією з форм навчально-виховних заходів в українських православних закладах була організація

прилюдних диспутів, запозичена із практики латинських шкіл [6, с. 334], у яких диспути були однією з форм перевірки знань: клас розбивався на дві партії, які конкурували між собою у відповідях [11, с. 18]. Таким чином, лексема **диспутація** увійшла до системи педагогічної лексики як спеціальне найменування форми організації шкільного навчання: *першею оказыею мне было з суптельнихъ и якъ маю мовит з вѣтре(н)ных школьных диспуаций* (1616, Ев'є. *Прич.* // СУМ XVI–XVII, 6, с. 165); *Ишоль до школы и почаль всѣх наукою и диспуаціею перевышати* (*Галят. Небо*, с. 272). Пізніше з'являється варіант **диспут**. На нашу думку, він виник унаслідок втрати у процесі засвоєння лексемою **диспутація** латинського формального показника **-tio**. За даними П. Цимбалістого, **диспут** (Ѣ лат. *disputo*) фіксується вперше в українській мові у 1699 р., а в російській – у 1713 р. [12, с. 141]. У науковій літературі подано відомості, що в досліджуваній період іменник **диспут** позначав як процес навчання у школі, так і матеріал, що викладався. Існування цього слова в академічній «Історії української мови» проілюстровано прикладом із твору Г. Сковороди: *с диспут студенту трецит голова* [5, с. 169]. Лексема **диспут** функціонує в сучасній педагогічній терміносистемі [2, с. 93].

Писемні пам'ятки дають змогу частково реконструювати лексику на позначення різновидів навчальної діяльності, системи навчальних вправ. Своєрідною формою організації навчально-виховного процесу в українських закладах освіти, запозиченою з практики єзуїтів, була **шкільна драма**. Саме формою навчання називав драму Іван Франко: «Отся форма драми разом з іншими формами єзуїтського навчання зайшла до наших шкіл, зразу у Львові, а пізніше в Києві» [10, с. 285]. Історик Н. Яковенко зазначає, що єзуїти надавали менше уваги богословській лектурі, а намагалися виховувати побожність шляхом впливу на емоційну сферу – через залучення молоді до яскравих церковних процесів, театралізованих вистав [11, с. 13]. І. Ісіченко зауважує, що велика кількість драматичних творів була поставлена в Галичині, де з 1586 р. вже діяла братська школа при Успенській церкві у Львові й театральні видовища ввійшли в масову свідомість як педагогічний засіб і форма присутності школи в суспільному житті [4, с. 28]. Відомості про шкільну драму як одну з форм організації навчального процесу у школах XVII–XVIII ст. подає літературознавець М. Сулима. Дослідник історії української драматургії зазначає, що драматична вистава як різновид практичного навчання була передбачена навчально-виховним планом єзуїтських шкіл, згідно з яким драму кваліфікували як спосіб, що сприяв закріпленню й перевірці знань одержаних з поезики, риторики, філософії. Тексти діалогів і драм писали професори разом з учнями і ставили на шкільній сцені. Прикладом власних шкільних вистав єзуїти заохотили

діячів української освіти до запровадження шкільних вистав у бурсах, колегіумах та в Києво-Могилянській академії.

Драматичні дійства у школах були представлені декламаціями, діалогами та власне драмами [9, с. 11, 13, 54, 83]. Розглянемо лексику на позначення драматичних дійств, які були запроваджені в українських школах.

Найпростіша форма організації драматичного дійства – **декламації**. Під час декламацій учні виходили на шкільну сцену і зачитували віршовані тексти, вірші могли бути скомпоновані в тематичній послідовності [9, с. 54]. Декламації виконували публічно в церквах і школах під час різдвяних та великодніх свят та інших визначних подій. Іменник **декламація** запозичено з латинської мови (ЕСУМ, II, с. 27), його не виявлено в пам'ятках XVII ст., у реєстрі «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» він відсутній. Цю назву документують латиномовні заголовки творів призначених для декламування. Наприклад, М. Базилевич називає свій твір «*Deklamatio*» (1752–1753) [9, с. 76]. Проте в пам'ятках засвідчено дієслово **декламувати**, наприклад, уживає його Памво Беринда в книжечці, яку написав для школярів Львівського Ставропігійного братства: *Книжечкоу тоую ... Котраа то презь дѣтокъ есть декламована* (1616, Львів, Бер. В., с. 66 // СУМ XVI–XVII, 7, с. 224). На позначення процесу декламування вживалися дієслівні словосполучення зі словом **орация** «урочиста промова», запозиченим із латинської мови (ЕСУМ, IV, с. 208), **орация творити** й **орация мовити**: *Такъ же в школах будучиі студенти могут себѣ съ тои книги выбирать вѣршѣ на свою потребу и творит з ни(х) орації rozmaитыи ...; Похвала ... маетса мовити презь пать ѿтроковъ ... мает якій млодене(ц) мовити орацію сію до слухачовъ поважне* (Ставр. Перло, с. 2 зв., 70; 72 зв.).

Різновидом драматичного дійства є діалоги, вони також зазвичай публічно декламувалися в тогочасних школах. Лексему **діалог** зареєстровано у «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.» (СУМ XVI–XVII, 8, с. 8), проте значення, пов'язане з педагогічною діяльністю, не виокремлено. У досліджуваних джерелах виявлено словосполучення **сценічний діалог** і **публічний діалог**: *Сценіческий діалогъ, в честь царя и Великого князя ... представленый през шляхетную молодъ студентскую в Колегіумѣ Кіево-Могилианском на публичном диалогу* (МІКСВ, с. укр).

У досліджуваних пам'ятках писемності XVII–XVIII ст. лексеми **драма** не виявлено. На позначення драматичного дійства засвідчено запозичений термін **комедія** [12, с. 203]. Він наявний у творі І. Вишенського, який засуджував подібні шкільні дійства: *Латинских басней ученицы, зовемыє казнодѣи трудитися в церкви не хочют, толко комедии строят и играют* (Виш. До Домн., с. 163). Назву **комедія** на

позначення шкільної драми вживає К. Транквіліон-Ставровецький: *Такъ же в школах будучій студенти могут себѣ съ той книги выбирать вѣршѣ ... и на комедіяхъ дховны(х) (Ставр. Перло, с. 2 зв.)*. Свідченням про постановку драматичних дійств у школах, номінованих лексемою *комедія*, є контекст зі словникової статті, де подано ілюстративний матеріал до гаслового *жак* «школяр, бурсак»: *... се подобен быти онымъ комедейнымъ жакомъ, которые (в комедияхъ) убравшия в коштовную одежду носет на себе особу царскую (СУМ XVI–XVII, 9, с. 116)*. Отже, слово *комедія*, позначаючи вид мистецтва, називало й одну з форм навчальної діяльності в давньому шкільництві.

Учні шкіл у XVII столітті займалися практичними вправами складання віршів. На позначення процесу віршування уживалися дієслова *складати* і *компоновати*. Дослідники констатують, що студентська поетична творчість була обов'язковою [7, с. 80]. До нашого часу збереглися поетичні твори, написані студентами Київського колегіуму під керівництвом викладачів. Найбільш відомим є цикл панегіричних віршів «Евхаристиріон ...», який був виголошений у честь Петра Могили з нагоди святкування річниці колегіуму. Зауважимо, що під кожним із віршів зазначено прізвище та ім'я студента – автора поезії. Науку складання віршів студенти опановували за допомогою латиномовних поетик та під керівництвом професорів. Відомим українським посібником з віршування є рукописна книга «Млеко» Івана Величковського. У передмові до неї автор висловлює жаль, що багато народів мають такі посібники, а Україні його досі нема, тому він вважає своїм обов'язком створити його: «... яко истинный син Малороссийской отчизни нашей ... з горливости моеи ку милой отчизнѣ ... умислилем ... нѣкоторые значнѣйшыя штуки поетицкые руским языком выразити» (*Величк.*, с. 71). У посібнику наведено зразки складання складних за формою поезій: *Гды ж тут жадных простых, которых и простаки складати могут не маеш вѣршов, тьлько штучки поетицкие ... великую компонуючим их задают трудность (Величк., с. 71)*.

Незначною мірою можемо реконструювати лексичний склад мікрогрупи на позначення форми контролю знань учнів. Із латинської мови було запозичено слово *екзамен*. Саме з педагогічним значенням представлено цю лексему в ілюстративному матеріалі до словникової статті реєстрового *екзамен*: *Мае(т) игуме(н) ректоромъ ѡбрати который якъ дидаסקала такъ спудеевъ в их повинностехъ на каждый день постерѣгати, вчотыри неделѣ экзаменъ от них ... жадное заплаты за науку неберучи (СУМ XVI–XVII, 9, с. 34)*, тут же зареєстровано стійке словосполучення *екзамен чинити* «екзаменувати». С. П. Гриценко, яка досліджувала латинські запозичення, зазначає, що в лексикографічних працях подаються різні відомості про шляхи засвоєння цього слова

лексичною системою української мови. Так, Є. Тимченко дає вказівку на польське посередництво, а укладачі ЕСУМу виводять це слово безпосередньо з лат. *examen* «рій (пер. бджіл); стрілка терезів; ваги (перен. зважування); іспит, дослідження» (ЕСУМ, 2, с. 158) [3, с. 171].

Крім іменника *екзамен*, з латинської мови у XVII ст. увійшло запозичене слово *екзаменатор*, яке з української мови потрапило до лексичної системи російської мови [12, с. 154]. На слов'янському мовному ґрунті утворене дієслово *екзаменувати* (лат. *examinare*, польськ. *exzamenowac*), яке в пам'ятках виявлено зі значенням «перевіряти», але не стосовно педагогічної діяльності (СУМ XVI–XVII, 9, с. 34). Безумовно, воно функціонувало і в системі педагогічної лексики, але відповідні пам'ятки поки не обстежені.

Отже, проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що в лексичній системі української мови XVI–XVIII ст. сформувалася мікросистема на позначення понять, пов'язаних із навчально-виховним процесом. Обстежені пам'ятки не дають змоги повністю реконструювати цю мікрогрупу, але наявний матеріал свідчить про існування лексичних одиниць на позначення форм організації навчального процесу, видів навчальних вправ, форм контролю. Для номінації форм організації навчально-виховного процесу залучалися як власномовні лексеми, так і лексеми іншомовного походження *лекція*, *диспут*, *екзамен*, що стали інтернаціоналізмами.

Значна частина лексичних одиниць, що називали реалії педагогічної діяльності, збереглася в лексичному фонді сучасної української літературної мови і в терміносистемі педагогіки. Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні системних зв'язків у педагогічній лексиці української мови досліджуваного періоду.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Величк. – Величковський І. Твори / вст. ст. С. І. Маслової, В. П. Колосової, В. І. Кречотня; підгот. тексту та комент. В. П. Колосової, В. І. Кречотня; відп. ред. Л. Є. Махновець. – К. : Наук. думка, 1972. – 191 с.

Виш. До Домн. – Честное и благоговѣйной старицы Домникии Иоанн странник о господѣ радоватися желает и спасения прагнет. – Унівський монастир, 1605 // Вишенский И. Сочинения / подг. текста и комент. И. П. Еремина. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1955. – С. 161–170.

Галят. Небо – Галятовський І. Їбо новое. – Львів, 1665 // Іоанікій Галятовський. Ключ розуміння / підг. до вид. І. П. Чепіги. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 242–343.

Евх. – ЕВХАРИСТІОН або вдачасть. Ясне Превелебнѣйшомѣ ... Кв(р) Петру Могилѣ ... одѣ спудевоовѣ Гумназіум. – К., 1632. Зберіг. в НБУ ім. В. І. Вернадського, шифр КИР–27.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.

Карт. СУМ XVI–XVII – Картотека словника української мови XVI – першої половини XVII ст. – Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові.

ЛБ – Лексикон словеноросійський Памви Беринди / підг. тексту і вступна стаття В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1961. – 272 с.

ЛС – Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підгот. до вид. В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1973. – 541 с.

МІКСВ – Тітов Хв., проф. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків / Хведір Тітов. – К., 1924. – фм̃с. (546 с.)

Мог. Ант. – Могила П. Антologia сыречь, м̃лтвы и поученіа душеполезнаа. В д̃шевн̃ю ползу сп̃део(в) и вс̃(х) бл̃гоч(с)тв̃ых любом̃лтвенни(к). – К., 1646 // МІКСВ. – С. т̃зі–т̃к̃.

Мог. Передм. – Могила П. Євангеліє Учителное, албо Казана на кожд̃ю Н̃длю и свата оурочисть̃. – К., 1637 // МІКСВ. – С. т̃ка–т̃ке.

О восп. чад – Иже въ святыхъ Оца нашего Юанна Златоустаго. Бес̃да избранныа, ѿ въспитаніи чадъ // Науменко Ф. І. Педагог-гуманіст і просвітитель І. М. Борецький. – Львів, 1963. – С. 73–116.

Перв. уч. – [Прокопович Ф.] Первое оученіе отрѣкамъ. – Чернігів, 1760. Зберігається в НБУ ім. В. І. Вернадського, шифр КІР–2075 п.

Поряд. шк. Луцьк – Порядок школьный. – Луцьк, 1624 // Пам'ятки братських шкіл на Україні. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 44–45.

Поряд. шк., Львів – Порядок школьный. Львів – 1586 // Пам'ятки братських шкіл на Україні. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 38–42.

Ставр. Перло – Ставровецький Кирило Транквіліон. Перло многоц̃нное. – Могилів, 1699 // Зберіг. у НБУ ім. В. І. Вернадського, шифр КІР–4363 п.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови : в 2 кн. / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1999. – 984 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Васильев, А. Д. Историко-культурный аспект динамики слова / А. Д. Васильев. – Красноярск, 1994. – 195 с.
2. Гончаренко, С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Гриценко, С. П. До проблеми латиномовних запозичень у мові українських пам'яток XVII ст. / С. П. Гриценко // Українська історична та діалектна лексика. – Львів, 1996. – С. 166–173.
4. Ісіченко, І. Бароко – мистецький стиль і літературна доба / Ігор Ісіченко // Дивослово. – 2010. – № 10. – С. 27–34.
5. Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К. : Наук. думка, 1983. – 743 с.
6. Маслов, С. Культурно-національне відродження на Україні в кінці XVI і першій половині XVII ст. / С. Маслов // Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 319–342.

7. Микитась, В. Давньоукраїнські студенти і професори / В. Микитась. – К. : Абрис, 1994. – 288 с. : іл.
8. Німчук, В. В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. / В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1985. – 224 с.
9. Сулима, М. М. Українська драматургія XVII–XVIII ст. / М. М. Сулима. – К. : ПЦ «Фоліант»; ВД «Стилос», 2005. – 368 с.
10. Франко, І. Історія української літератури / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 40: Літературно-критичні праці. – 434 с.
11. Яковенко, Н. Латинське шкільництво і «шкільний гуманізм» в Україні кінця XVI – середини XVII ст. / Н. Яковенко // Київська старовина. – 1997. – № 2. – С. 11–27.
12. Symbalystyj, P. Ukrainian linguistic elements in the Russian language, 1680–1760 / P. Symbalystyj. – Published by The School of Slavonic and East European Studies University of London, 1991. – 436 p.

Стаття надійшла 30.09.2016 року

УДК 808.3-56

Інна Коломієць, Валентина Розгон
(Умань, Україна)
e-mail: innaosvita@mail.ua

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ ПРЕДИКАТИВНОСТІ АД'ЕКТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано фразеологічні одиниці як мовні засоби вторинної номінації, які не тільки називають, а й дають об'єкту яскраву оцінку, виокремлюючи найхарактерніші ознаки, властивості, риси тощо через суб'єктивно-модальну позицію мовця. Зокрема, під кутом ретельного дослідження перебувають різноструктурні ад'єктивні фразеологізми, що виконують предикативну функцію. Різноманітність морфологічних форм вираження ад'єктивних фразеологізмів у складі іменної частини складеного присудка проілюстрована добіркою яскравих текстових фрагментів.

Ключові слова: ад'єктивні фразеологізми, іменний складений присудок, предикативна роль, предикативний член, семантичні особливості, фразеологічна одиниця.

Коломієць І., Розгон В. Структурно-функциональные параметры предикативности адъективных фразеологизмов современного украинского языка.

В статье рассматриваются фразеологические единицы как языковые средства вторичной номинации, которые не только называют, но и дают объекту яркую оценку, выделяя характерные признаки, свойства, черты и т. д. через субъективно-модальную позицию говорящего. В частности, под углом тщательного исследования находятся разноструктурные адъективные фразеологизмы, которые выступают с